

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/1-2

БЕОГРАД
1991.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 1-2 (1991)

САДРЖАЈ

Правила писања великог слова (МИТАР ПЕШИКАН)	1
Приноси српскохрватској етимологији (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	35
О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	49
Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове (РАЈНА МАРКО- ВИЋ)	55
Однос околишних јединицама према времену (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ и БИЉАНА СИКИМИЋ)	77
О једном значењу речи "насељеник" (ВЕСНА ЛОМПАР)	82
Придеви одређеног и неодређеног вида у делима Тамиле Сијарића (ХАСНИЈА МУРАТАГИЋ-ТУНА)	84
Гласовна структура стиха (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	96
Два прилога Стојана Новаковића нашој акцентологији (АСИМ ПЕЦО)	112
О мењању географских имена и урбаних микропонима (МИТАР ПЕШИ- КАН)	123

Рајна Марковић
(Београд)

ГРАНАЊЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧИ КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ КУЋУ И ЊЕНЕ ДЕЛОВЕ

Аутор анализира и пореди полисемантичке структуре лексема са основним значењем куће и њених делова у српскохрватском, енглеском и руском језику. На основу тога, у раду су изнете неке сличности и разлике у метафоричком и метонимијском понашању лексема у ова три језика.

1. На путу своје употребе многе лексеме се богате новим значењима. Најбогатије су оне речи које припадају најужем и најстаријем лексичком фонду. Лексеме са основним значењем куће и њених делова спадају у ову групу. Изразита утемељеност десигната и денотата ових лексема у наше искуство изазива велики број асоцијативних веза најразличитијих елемената стварности са кућом и њеним деловима. Ова повезивања се на језичком плану одсликавају у формирању богатих полисемантичких структура тих лексема. У образовању полисемантичких структура активан је само мањи број сема (одн. компонената значења) из укупног богатства семантичких црта лексичког значења речи. Свака секундарна семантичка реализација настаје употребом метафоре, метонимије и синегдохе и у почетку функционише само као фигуративни облик основног значења. Тек изразитијом учесталашћу употребе фигуративна значења прерастају у системска, самостална значења. Разлика између ова два значења је у томе што се декодирање фигуративности врши обавезним повезивањем овако добијеног значења са основним, док је системско значење самостално у тој мери да можемо рећи да "у случају полисемије, контекст елиминише из укупног значења ријечи оне смислове о којима се ту не ради."¹

---

¹ Ладислав Згуста, Приручник лексикографије, превод и предговор др Данко Шипка, Сарајево 1991, 71.

Наведени ступњевни настајања и осамостаљивања нових значења лексема заједнички су већини језика и могу се сматрати лексичком универзалијом.

2. Циљ овога рада је покушај да се поређењем полисемантичких структура утврде сличности и разлике метафоричког и метонимијског понашања лексема у српскохрватском, енглеском и руском језику, као и покушај да се тим поређењем направи потпунији увид у начине на које лексема користе своје значењско богатство у српскохрватском језику.

3. КУЋА. Примарно значење лексема *к у ћ а* у српскохрватском² је: *грађевински објект, зграда за пребивање, становање или какву друштвену потребу*. Богата полисемантичка структура ове лексема заснована је на метафоричком и метонимијском повезивању куће са најразличитијим конкретним и апстрактним деловима стварности.

Из мноштва семантичких црта које чине семантички садржај лексема *к у ћ а* за секундарне семантичке реализације добијене метафором од значаја су само семе које се односе на функцију куће. Занемарене су све семе које се тичу изгледа, иако би се, и поред свих разлика међу кућама проузрокованим социјалним, културним, географским и историјским приликама, могле установити и неке обавезне заједничке особине — све куће, нпр., морају имати отвор који врши улогу врата.

Ни све функционалне семантичке карактеристике нису активне у формирању полисемантичке структуре лексема *к у ћ а*. Значења добијена метафором према функцији могу се груписати у четири групе. Ове групе су засноване на четири продуктивна функционална семантичка обележја лексема *к у ћ а*. То су секундарне семантичке реализације чије је извориште у кући као: 1. *месту живљења*, 2. *месту обављања каквих послова*, 3. *смештајном простору*, 4. *нечему неопходном, врло важном*.

У прву групу метафорички заснованих секундарних семантичких реализација спада кућа као *станиште, пребивалиште (животиња)*, затим *одељење у згради за становање у којем се држи стока*, као и *место пребивања (село, град и сл.), родни крај, родна земља, завичај, домовина*. Ево и примера који потврђују ова значења: Јазавци се лове... зими поред своје "куће" (јаме), где излазе да се сунчају (Влах. 1,12); У кући [сиромашнијих]

² Дефиниције лексема и примери за српскохрватски језик преузети су из Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ) и Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске (у даљем тексту РМС). За лексема с почетним А до Н коришћен је РСАНУ, а РМС за оне од О до Ш.

само [су] два одељења "огњиште" са ватром на средини и кућа. На "огњишту" живе челад а у кући ноћива стока нарочито кад је рђаво време, а телад. . . прасад стално (Том. С. 4, 302); Кад га је сам генерал позвао. . . да запева једну своју "од куће", он је први пут пустио срцу на вољу (Петр. В. 8,70).

У одређеним семантичким позицијама *родни крај* може бити *кућа* и због тога што се човек у њему осећа као код куће, иако тамо више не живи. И ово значење се заснива на семантичкој компоненти *место живљења*. Међутим, ова семантичка црта састоји се из семантичких компонената нижег реда, а само неке од њих су активне у продуковању горњег значења. Наиме, место живљења подразумева трајније место нечијег становања, пребивања, место на коме се живи, али и место на коме се живело. Значење о коме говоримо користи се само другом од ове две компоненте, и то га одваја од уобичајених секундарних значења заснованих на кући као месту живљења. Све остале компоненте које место живљења подразумева слажу се — дужи временски период боравка у том крају, познавање тог краја, сналажење у њему, навикнутост на њега итд. Овај случај показује сложеност и могућу разложивост семантичких црта. Он нас, такође, упозорава и на важност контекста у коме се одређена секундарна семантичка реализација остварује за процењивање врсте механизма метафоричког деловања.

Сема *место обављања каквих послова* метафоричким путем повезује к у ћ у са *културно-просветном, административном и др. установом; судом, судницом; општином; зградом у којој је смештена таква установа*: Осим селјака, ту су [у механу] почесто свраћали на каву учитељ и два практиканта из среске куће (Глиш. 6,6). Отворише се широм и на градској кући и на цркви. . . врата (Богд. М. 1,211). На основу исте функције к у ћ а може бити и *предузеће (обично са додатком који га ближе обележава); зграда у којој је смештено такво предузеће*. То ће вам и данас потврдити путници трговачких кућа (Мат. 12,21).

Способност куће да функционише као смештајни простор, повезује следеће секундарне семантичке реализације: *кућица (пужевљева кућица, кућица кромпира); чашица у зглобу плећке лопатица за преношење жара, ватраљ*.

Доживљај куће као нечег највреднијег најочигледнији одраз има у *називу од миља (обично у обраћању мајке детету, често са атрибутом моја)*. Шта је кућо моја? притрчи забринута мати (Шапч. 11, 151). Иако смо секундарну семантичку реализацију *место пребивања (село, град и сл.)*, *родни крај, родна земља, завичај, домовина* сврстали у групу метафорички добијених значења према семантичкој компоненти *место живљења*,

и у овој групи има места за то значење. Пошто родни крај, родна земља не мора да означава само територију на којој се живи, већ и крај из кога се потиче, он може бити *кућа* због високог вредновања, важности те територије за говорника.

Овај покушај распоређивања метафором добијених значења упућује на закључак да је за језик *к у ћ а* била важна као оквир унутар кога се одвија живот и који тај живот омогућава. Особине самог оквира (*куће* као грађевинског објекта) занемарене су.

4. Полисемантичку структуру лексеме *кућа* обогаћују и значења добијена метонимијом. Најчешћа и прва метонимијска формула употребљена за формирање овог дела значењске структуре јесте: *к у ћ а* — *оно што је у кући*. Ова широка формула се у конкретним случајевима односи на породицу која живи у једној кући, покућство које се у кући употребљава, послове који се у њој обављају и имовину којом располажу чланови домаћинства. Друга метонимијска формула која се од прве разликује по знатно приметнијој сужености јесте: *к у ћ а* — *онај који је прави и богати*.

Значења која се ослањају на прву формулу јесу следећа: *они који живе у једном кућанству, домаћинству, породична заједница, породица: породица, род, лоза, династија, затим већа породична заједница (обично браћа са својим породицама), чији чланови живе на заједничком имању и заједница од више породица истог презимена, везаних пореклом од истог претка, братство*. И сва се она могу свести на однос: *кућа* — *они који у њој живе, породица*. На пример: Храниоци куће биће ослобођени војне обавезе (Пијем. 1911, 112/1); Благо мени умијешах се у кућу Петровића! (Нен. Љ. 28,45); Задруга се у Отоку зове кућа (Оток, Ловрет., ЗНЖ 4,46); Ође под кућом не треба разумјети буквално кућу-стан, но ужи род од неколике породице (Милов. Б. 1,16).

Значење *кућни послови, кућанство, домаћинство; газдинство* заснива се на логичкој вези успостављеној између *к у ћ е* и *послова који се у њој обављају*: — Сока сама води кућу (Игњ. Ј. 10,30).

Значење *кућне потрепштине, покућство и др. потребно за вођење кућанства* такође стоји у метонимијској вези са основним значењем лексеме *кућа*, а у ширем смислу иста ова формула примењује се и у значењу *породична имовина, кућанство, домаћинство*. Она више нема дијела у кући, ње су се отресли на јефтин начин! (Донч. И. 3,92).

Друга метонимијска формула остварује се у секундарној семантичкој реализацији *особа која кући, унапређује своје домаћинство*. Мој боже,

зна се, жена је кућа и раскућа (Божић, АСК 1955, 29).

5. Процес настајања секундарних семантичких реализација може бити и знатно сложенији од поменутих, при којима се формирање завршава деловањем метафоре или метонимије. У неким случајевима, овако добијено значење може бити извор нових асоцијативних повезивања. Тако метонимијом добијено значење лексеме *к у ћ а* — *породица* база је за нека нова значења метафоричким путем повезана са овом новом семантичком реализацијом. *К у ћ а* као *рој пчела (у народној загонеци)* или *свако од дванаест звезданих јата сазвезђа Зодијака* резултат је овог двостепеног процеса, који показује сву непредвидљивост семантичког раслојавања.

6. Анализа полисемантичке структуре лексеме *к у ћ а* показује да је основна, најчешћа диференција међу значењима које смо сврстали у једну групу према заснованости на истој семантичкој компоненти лексеме *к у ћ а* и на употреби исте фигуре при њиховом формирању — у различитом односу према ширини семантичке компоненте која је служила као асоцијативна база. Има много примера на којима је ово могуће показати. Проширени доживљај куће као места живљења дозвољава секундарну семантичку реализацију *скуп зграда, све зграде једног домаћинства или једне задруге*. Принцип — *место живљења* још се шире просторно примењује у случају *место пребивања (село, град и сл.); родни крај, родна земља, завичај, домовина*. Метонимијски модел: *к у ћ а* — *оно што се у кући налази у значењу породична имовина, кућанство, домаћинство* добија такође знатно проширење, јер преко покућства, онога што је у кући, ово значење се развија до породичне имовине, која често надмашује предмете покућства. Метонимијска формула *к у ћ а* — *они који у њој живе, породица* такође се развија у одређеним семантичким реализацијама, па тако породица надмашује ужи породични круг и постаје *већа породична заједница (обично браћа са својим породицама)* чији чланови живе на *заједничком имању*,³ затим *заједница од више породица истог презимена, везаних пореклом од истог претка, братство и породица, род, лоза, династија (често са додатком породичног имена као ближњег обележја)*. Ова последња секундарна семантичка реализација показује да, осим ширења обима онога што принцип подразумева у просторном смислу (што се уочава у начину на који се примењује принцип — *место живљења*), можемо говорити и о проширењима у временском смислу. Ово се првенствено односи на секундарну семантичку реализацију *лоза, династија*,

³ Овде нарочито наглашавам да је приступ проблемима у овом раду строго синхронијски, осим ако супротно није назначено. У највећем броју случајева синхронијски и дијахронијски приступ овим проблемима резултира истим закључцима, али то, као у овом случају, није правило.

где се кућом не називају само они који у њој живе (дакле ужа породица) већ и генерације предака.

7. Све ове секундарне семантичке реализације које не поштују строго ону семантичку компоненту што служи као принцип у процесу формирања полисемантичке структуре добијене су можда двостепеним семантичким дејством. Први корак била би метафора или метонимија, а други синегдоха, која дозвољава уопштавања. Други начин на који бисмо могли анализирати ова дешавања јесте примена само метафоре или метонимије уз врло растегљиво схваћену семантичку компоненту употребљену као принцип у добијању секундарних семантичких реализација.

Прецизној анализи путева развоја значењске структуре лексеме *к у ћ а* опире се недовољност синхронијског приступа у неким случајевима. Значење куће као *дела, одељења у згради за становање у којем је огњиште, где се кува, једе, борави итд;* *кухиња* са синхронијског становништва може се објаснити синегдохом, иако ово значење у ствари није добијено деловањем фигуре, јер се опис кућа из прошлости поклапа са описом датим у дефиницији секундарне семантичке реализације о којој је реч.

8. ДОМ. Упоредо са лексемом *к у ћ а*, на српскохрватском говорном подручју у употреби је и лексема *д о м*. Подаци из РСАНУ показују да се ове две лексеме користе истим принципима у формирању својих значењских структура. У највећем броју случајева поклапају се и резултати ових процеса, тј. секундарне семантичке реализације. *Д о м* се такође користи метафором и метонимијом. Метафора се успоставља по следећим семантичким компонентама ове лексеме: *дом као место живљења* и *дом као место обављања каквих послова*. Метонимија се заснива на логичкој вези: *д о м — они који у њему живе*. Ево неколико секундарних семантичких реализација насталих метафором: *станиште, пребивалиште (животиња)*. Курјак нема дома (Н.Посл Стој. М. 1); *родни крај, постојбина, отаџбина*. Не љубит тебе мученички доме, /... Ој как бих мого (Крањч. С. 3,7); *део парног простора на највишем месту парног котла, одакле се одводи пара* (Енц.Лекс., 363). А сада, неколико изабраних значења која ће скицирати деловање метонимије у формирању значењске структуре лексеме *дом*: *род, племе; породица, лоза (често са додатком који значи ближе обележје лозе)*. Српски народ је проглашен за потпуно слободан и независан народ и под аустријским хабзбуршким владајућим домом (Ник. Д. 1,66); *добра угледна, племенита породица: О жени се сирома, / Узе мому из дома* (НП Вук 1,51,4).

Основно значење речи *д о м* *кућа као место где човек живи са својом породицом* одваја *д о м* од *к у ћ е* (*грађевински објект, згра-*

да за пребивање, становање или какву друштвену потребу) у том смислу што сужава функције дома у односу на кућу и своди га само на место где човек живи са својом породицом. Ову разлику, успостављену на нивоу основних значења, потиरे једна од секундарних семантичких реализација *д о м а*, по којој је он — *кућа, зграда уопште*. Главни мајстори... размере само место, где ће се кућа (дом) зидати (Павл. Јер. 4,124). Да се *д о м* не зауставља само на оквиру за живот породице, показује и значење *зграда у којој је смештена нека друштвена установа*: ~културе, ~просветних радника, ~народног здравља, ~стараца, дечији~, инвалидски~, раднички~ и др.

И к у ћ а и *д о м* су превасходно зграде у којима се станује. Ове функције — пребивања, живљења, становања и обављања најразличитијих делатности — биле су од значаја за формирање полисемантичких структура ових лексема. Без обзира на врло сличан семантички потенцијал, говорници српскохрватског језика осећају разлике између *к у ћ е* и *д о м а*. Лексема *к у ћ а* је фреквентнија у источној, а *д о м* у западној варијанти српскохрватског језика. У источној варијанти, лексема *к у ћ а* је неутралнија (што не значи да је неутрална) од лексеме *д о м*. *Д о м* се мало више одваја од грађевине и изразитије конотира уточиште, породицу и сигурност.⁴

9. Нема много разлика у развијању полисемантичких структура ових лексема у српскохрватском и енглеском језику⁵. Нема разлика ни у коно-

⁴ Иако је семантички потенцијал *к у ћ е* и *д о м а* готово идентичан, постоји разлика између *кућне хаљине* и *домаће хаљине*, *домаће производње* и *кућне производње*. Реч *домаћи* се у ствари осамосталила од своје основе; постоји само *домаћи сир* и *ракија*, а никако "кућни сир и ракија", *домаћи задатак*, а не "кућни задатак", фудбалери су *играли код куће*, али су *домаћи постигли гол* итд.

⁵ Корисћени су следећи речници:

1. ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКИ ЕНГЛЕСКО-СРПСКОХРВАТСКИ РЕЧНИК, Светомир Ристић, Живојин Симић, Владета Поповић, Просвета-Београд, 1973. (у даљем тексту ЕР 1).

2. THE OXFORD DICTIONARY OF MODERN ENGLISH, compiled by Joyce M. Howkins, Oxford University Press, 1986., Cankarjeva založba Ljubljana (у даљем тексту ЕР 2).

3. OXFORD ADVANCED LEARNER'S DICTIONARY OF CURRENT ENGLISH, AS Hornby with AP Cowie, AC Gimson, Oxford University Press, 1986. Cankarjeva založba, Ljubljana (у даљем тексту ЕР 3).

4. CHAMBERS THESAURUS, A COMPREHENSIVE WORD-FINDING DICTIONARY, Edited by Anne Seaton, George Davidson, Catherine Schwarz, John Simpson. Chambers Cambridge 1989. (у даљем тексту ЕР 4).

За дефиниције и примере најчешће је коришћен ЕР 1. Значења, дефиниције и примери су поређени и комбиновани у раду помоћу осталих речника. То ће у посебним фуснотама бити навођено. Ако извор није наведен, онда је то редовно ЕР 1.

тацијама. К у ћ а (house) у енглеском је такође зграда за становање или нека друга зграда или установа — позориште, трговачка кућа, фирма, гостиионица, опера, интернат итд.⁶ Регуларном полисемијом, прецизније метонимијом, они који раде у овим зградама, или зграде у којима су ове установе смештене такође могу чинити једну од секундарних семантичких реализација лексеме к у ћ а. Слично је и у српскохрватском језику, али није сасвим исто. У нашем језику се зграда позоришта ретко назива кућом. Ипак, ово није сасвим необично. У енглеском језику то је толико уобичајено да се кућом назива не само позориште, већ и *позоришна публика*, па и *позоришна представа*.⁷ Да би се позоришна публика назвала кућом два фигуративна процеса су била извршена: 1. метафора: позориште = кућа; 2. метонимија: публика = позориште (=кућа). Пример: *to bring down the house* — занети (или одушевити) публику⁸ необичан је у нашем језику, јер је уобичајено да се формула регуларне полисемије *зграда* — *људи кој живе или раде у њој*, односи на оне који чине одређену организацију, који су у њој запослени и чине некакав тим. Посетиоци тих организација се најчешће искључују, они не подлежу регуларној полисемији. *Институт* не може означавати и оне који су ту у посети. У ретким случајевима и у нашем и у енглеском језику на посетиоце се може такође односити принцип регуларне полисемије. Ово се догађа онда када је природа установе таква да подразумева и публику као део организације. За позориште су потребни глумци, али и они који их гледају. Због тога у нашем језику није необичан пример: *Цело позориште је уморно да га поздравим* (Р.М.). Али на овоме се завршава повезивање публике и позоришта. У енглеском као да је срођавање позоришта и публике изразитије, јер она успева да "покупи" чак и метафоре које се на позориште односе. Метонимијска формула се у енглеском језику преноси и на позоришну делатност, представу, што се у српскохрватском језику не догађа: *Second house starts at 9 o'clock* (Друга представа почиње у 9 часова).⁹ Ово се догађа због тога што је и представа део позоришне организације, део онога што чини позориште.

У енглеском језику се и у полисемантичким структурама осећа да *д о м* (home) носи изразитију топлину и велику блискост са укућанима. *Д о м* може бити *кварт где се неко родио или где је дуго живео и према коме осећа приврженост*,¹⁰ *д о м* је *завичај, потециште и гајилиште*;

⁶ Комбиновани су подаци из ЕР 1, ЕР 2 и ЕР 4.

⁷ ЕР 2

⁸ ЕР 1

⁹ ЕР 2

¹⁰ ЕР 2

дом је и *мета, циљ*. Примери: home question и home truth (*право, умесно питање и сушта истина*)¹¹ показују у којој се мери дом осећа као право, најбоље место.

Изузимајући ове ситније специфичности, лексеме *к у ћ а*, house и *д о м* home користе исте моделе у развоју својих полисемантичких структура у српскохрватском и енглеском језику.

10. За разлику од ових језика, руски¹² не разликује *к у ћ у* од *д о м а*. У руском *дом* садржан је семантички потенцијал обе ове лексеме. *Д о м* (*кућа*) и у руском може означавати *станиште*, затим *породицу, људе који заједно живе у једном домаћинству* (Дома Левиних и шербацких были старые дворянские московские дома). Као што се у српскохрватском језику употребљава *кућа Немањића* са значењем *династија*, тако је на руском могуће рећи *дом Романовых*, са истим значењем. И у руском *дом* (*кућа*) може бити *културно-просветна, научна, државна установа*, затим *какав завод или предузеће*, али и *зграде у којима су ове институције смештене*.

11. Преграде у кући: ЗИД и ОГРАДА. Примарно значење лексеме *з и д* у нашем језику је: *вертикални део конструкције зграде на који се надовезује кров или такав део који преграђује унутрашњост зграде*. Изглед зида, његова вертикалност и функција, могућност преграђивања, чине основу за формирање полисемантичке структуре ове лексеме. Све секундарне семантичке реализације настају метафором. Тако је *з и д* све оно што има изглед зида, што се налази у виду *гомиле, поређано у густом низу и сл.* Али је остајао непрестано скривен у својој средини. . . за зидом *јарбола јдрилица, рибарских, бродова и мрежа на сушилу* (Калев 5,127). Ово се преноси и на сферу апстрактног, па *препреку, запреку или сметњу* доживљавамо као *з и д*: Потребно је већ сада, да између младих и старих геолога не буде никаквих преграда, никаквог зида (НиП 1942, 71).

Ако упоредимо полисемантичке структуре лексема *к у ћ а* и *з и д*, закључићемо да у набрајању могућих секундарних семантичких реализација лексеме *з и д* не можемо правилно навести све путеве семантичког рашчлањавања као што је то могуће урадити код лексеме

¹¹ ЕР 1

¹² За анализу руских лексема коришћени су следећи речници:

1. *Словарь современного русского языка. В 17 томах*, Академия наук СССР, Москва-Ленинград 1950-1961.

2. *Словарь русского языка. В четырех томах*, Академия наук СССР, Москва 1957-1961. Све дефиниције и примери су из четвортомног речника. Велики је служио за проверу.

к у ћ а. Готово без остатка можемо рећи да к у ћ а може бити *породица, предмети покућства, нека просторија у кући, одређена територија, установа или зграда у којој је она смештена*. Са значењима з и д а не можемо овако поступити, јер з и д и к у ћ а имају различите обрасце семантичког распрострањања. Образац лексеме з и д је донекле једноставнији, јер се заснива на нечему што је и голим оком видљиво — на његовој вертикалности и на функцији преграђивања. Ова функција је сама по себи разумљива из изгледа зида. К у ћ а има сложенији образац — у највећем броју случајева њен изглед је занемарљив, а од важности је њена функција и конотације које имамо у односу на овај садржај.

Што је образац сложенији, предвидљивост ширења неког значења је већа, а семантичке реализације избројивије. Једноставан образац лексеме з и д омогућава несметано распрострањање значења ове лексеме и чини то распрострањање непредвидљивим и незауостављивим. Зато се у примеру РСАНУ појављује *зид јарбола једрилица*. Овај пример само подстиче инспирацију и упућује на то какве је све зидове могуће набројати. Такође је тешко проценити границу када се неко од значења з и д а преселило из света свакодневног језика у песнички језик, јер су значења з и д а сувише често средство на које се свакодневно ослањамо у описивању.

Основно значење лексеме о г р а д а у нашем језику је *оно чиме је што оградађено, одвојено од другог чега (о земљишту, забрану, дворишту и сл.)*. Из самог изгледа оградe следи и њена функција. О г р а д а може бити све што на њу личи и што функционише као она *средство које служи као заштита на ивици, рубу моста, степеница, блокова итд.* Значење о г р а д е као *преградае, границе* може се пренети и на сферу апстрактног: Кант... је порушио оградe између теоретског и практичкога ума (Баз.).

Постоји много сличности у секундарним семантичким реализацијама између оградe и зида. И ограда и зид представљају границу, одвајају два простора, представљају препреке. Ипак, постоје и разлике. Семантичке нијансе се најбоље запажају на примерима: Кант... је порушио оградe између теоретског и практичкога ума (Баз.) и: Потребно је већ сада, да између младих и старих геолога не буде никаквих преграда, никаквог зида (НиП 1949, 71). Да је Кант рушио зидове између теоретског и практичкога ума, а не оградe, онда би то значило да је одвојеност њихова још драстичнија. З и д је упечатљивија преграда од о г р а д е. Можда и због изгледа, али првенствено због функције. Већини од нас прва асоцијација на ограду је рупичаста преграда. Зид нема отворе, па чак и када се каже "зид јарбола", онда се под тим подразумева њихова велика густина. Да би неколико предмета могло заједно

да чини зид, онда они (како наводи РСАНУ) морају чинити *густу низ*. Због позиције и изгледа ми говоримо о *зиду рова, јаме, суда*, а не о оградџи суда.

Ипак, сам изглед није овде примаран, већ функција. Иако и ограда може преграђивати, тежиште је на елементу *о-(об-)*, тј. на оградивању, на обухватању, затварању са страна, а функције су зида преграђивање, ношење, осигурање. Због тога *о г р а д а* може да значи и *ограђени простор*, а *з и д* овакво значење не може имати. Тек у оградџи, иза стаје... он клону главом у збијен миришљав пласт (Њоп.).

Једна од секундарних семантичких реализација лексеме *о г р а д а* је: *ограђивање, ограничавање, резерва (изражени уз неку замерку, примедбу на чије мишљење или изјаву)*: Само уз овакву начелну оградџу могу да вам *одам стопостотну дискрецију* (Кат.). Овде је *о г р а д а* заснована на рефлексивном глаголу (субјекат издваја себе, свој став), а такву је функцију развио само глагол оградити (човек може оградити или нешто друго или себе, а преградити, президати, озидати само нешто друго). Зато се ово значење, иако није у питању омеђавање са свих страна него једносмерно, развило код речи *о г р а д а*, а није и код *з и д*, *п р е г р а д а*.

12. И у енглеском језику *з и д* (wall) може бити све што на њега подсећа изгледом или функцијом: *насип — брана која спречава поплаве, спољашњи слој који обавија неки објект, нпр. орган, бедем подигнут за одбрамбене сврхе* итд.¹³. Уз одредницу *з и д* у речнику Chambers Thesaurus налазимо следеће: *барикада, баријера, блок, затварање, ограда, мембрана, грудобран, преграда, заклон, насип, делилац, утврђење, сметња, мешкоћа, ометање, браник...*

13. У руском језику, као и у српскохрватском, *ограда* може значити и *ограђени простор, ограђено место у оквиру цркве или ограђено место на гробљу са неколико гробова*: Крестьяне не могли поместиться в церкви и стояли на паперти и в ограде. За разлику од зида чија конструкција одваја, ограда ограђивањем штити, па је зато она и *неко ко штити некога*: Если было б нам, Ему иль мне, погибнуть надо, А ты бы нам судбей была, Кого б ты в жертву принесла, Кому бы ты была ограда? (Пушкин, Полтава).

З и д (стена) у руском је и *густу низ, целовита маса нечега што образује завесу, преграду: стена дождя, стена леса*. И ограда може бити

¹³ ЕР 1, ЕР 2

з и д, али само ограда која је висока и која је зидана од чврстог материјала, као нпр. *Кремлевская стена*, која очито одваја. З и д је у руском језику на основу изгледа развио значење *вертикална бочна површина нечега* (нпр. *зид рова* и сл.).

14. Отвори: ПРОЗОР, ВРАТА, КАПИЈА. Примарно значење лексеме *п р о з о р* у нашем језику је *отвор у зиду зграде кроз који улази светлост и зрак и оквир са стаклом који тај отвор затвара*. За развијање полисемантичке структуре ове лексеме није од значаја то што је прозор отвор кроз који улази светлост и ваздух, већ то што је прозор отвор кроз који је могуће гледати. Притом се у скоро свим секундарним семантичким реализацијама осећа просторна издвојеност онога који посматра од појава које је могуће кроз тај прозор видети. *П р о з о р* је *узак отвор који се направи на чему да се види унутрашњост*. *Отвор од ране на телу* је *п р о з о р* у наше тело, отвор кроз који га је могуће гледати. Колика је важност могућности гледања кроз прозор за развој полисемантичке структуре ове лексеме, показује једна од секундарних семантичких реализација, по којој су *очи наш п р о з о р*. Дакле, гледањем кроз прозор добијају се информације не само о ономе што је са спољашње стране, већ и о збивањима изнутра. За разлику од *в р а т а*, *п р о з о р* чак и када је затворен не може бити препрека. Гледање кроз прозор увек је извор информација.

И у енглеском језику као и у нашем, за развој значења лексеме *п р о з о р* (*window*) од значаја је то што је прозор отвор кроз који добијамо информације с друге стране, *рана* је *п р о з о р*, *излог* је *п р о з о р*. Исто важи и за руски језик.

15. Примарно значење лексеме *в р а т а* у српскохрватском је *отвор за улаз и излаз у зиду куће, одаје, терђаве, утерђене вароши, на оградџи дворишта, парка, платну шатора и др. који се затвара и отвара; крило, крила која затварају такав отвор*. Врата су отвор кроз који се улази и излази, али су врата и крила која затварају такав отвор, вратнице, део зида. Врата су дакле и отвор и зид. Она и преграђују и пропуштају. Врата имају парадоксалну двоструку функцију. Када су затворена она су препрека, када су отворена она значе слободан пролаз, добродошлицу. Овакав однос према вратима нарочито је уочљив у бројним фразеологизмима. У полисемантичкој структури лексеме *в р а т а*, она су најчешће отворена, јер у већини секундарних реализација подразумева се да су врата исто што и отвор у зиду. Ово не важи само у ретким случајевима. Када се говори о вратима на намештају, метафора се успоставља по сличности крила неког намештаја и врата.

В р а т а су и *улазни или излазни отвор на каквој дупљи, кесастом органу или цаку, рибарској справи и сл.* Осим што семантичком распрострањању лексеме *в р а т а* руководи то што она могу бити отворена, што су отвор, важно је и то да се пролажењем кроз њих из једне средине прелази у другу. В р а т а могу бити *узан пролаз, кланац, теснац или канал између острва и копна или два острва или мореуз.* В р а т а у овим случајевима не личе на врата по свом изгледу, већ се метафора успоставља по сличности функција. Као што врата могу повезивати нпр. две просторије у кући, тако пролази, теснаци, мореузи могу повезати две одвојене географске целине. *Гол, вратнице са мрежом у коју се циља лоптом у фудбалу, хокеју, ватерполу и др.* представља *в р а т а* само донекле по изгледу, а много више по функцији — гол одваја простор у коме се игра од оног у коме се постижу поени. Улазна врата куће такође одвајају простор који не припада кући од оног који му припада. Улаз у кућу подразумева прво пролазак кроз њена врата. Отуда још једно значење лексеме *в р а т а* добијено синегдохом *кућа, дом, двор:* Синови покојног сејида...дођоше на моја врата (Ел.Г. 5,5). *З и д* раздваја, а *в р а т а* спајају у језику. Наравно, и врата могу бити препрека, али за то је увек потребно нарочито нагласити да су врата о којима је реч затворена. Ако тог истицања нема, подразумева се да су она отворена: *Тако су се и та последња врата спаса све чешће затварала и све теже отварала* (Андрић 8,146); *А тамо на вратима велике ноћи/ Нека се приказа б'јели* (Крањч. С. 1,33). Пошто супротно није наглашено, у другом примеру се подразумева да су врата отворена и да ће након проласка кроз њих наступити ноћ. Када се неко налази на вратима нечега, јасно је да је он у то или већ почео да залази или је све препреке већ превазишао и сада му није потребан већи напор да би кроз врата прошао. У првом примеру, Андрић је морао да нагласи да су се врата спаса све чешће затварала, јер би се иначе претпоставило да је нешто или неко ко је био пред тим вратима скоро сигурно спасен.

16. *Ка пи ја* и *в р а т а* имају сличну полисемантичку структуру. *Ка пи ја* такође може значити *кућу, дом, двор*, затим *уски пролаз између стрмих стена, кланац, теснац* и *врата-гол* у спорту. У РСАНУ се наводе још нека значења *капије* која нису наведена у навођењу полисемантичке структуре лексеме *врата*, иако је и њих могуће претпоставити као значења врата. Једно од тих значења је *оно што личи на капију, проширење, тераса у виду капије*. Ваљало је дочекати кнежеве свечано. Свуда по вароши подизале се капије (Даг. 2,157). *Ка пи ја* је и *место у близини неког подручја, града и др., пролаз обично од стратешког, саобраћајног и сл. значаја*. Београд је капија Угарској (Игњ. Ј., Бршљан

1886, 17). У односу на врата, капија је обично већа, изразитија, богатија. Не може баш сваки пролаз кроз који је могуће проћи бити капија. Због тога је и могуће извести као једно од значења лексеме *капија* — *све оно што на њу личи*. Она је препознатљивија од врата. Друго наведено значење такође се ослања на нашу представу о капији као пролазу или богатијим вратима, јер је *капија место, прилаз, али од стратешког, саобраћајног и сл. значаја*. Не само тријумфалне, већ и друге капије носе у себи нешто од монументалности, а то ово значење показује. То донекле показује и примарно значење ове лексеме: *улазна врата (на градским бедемима, тврђави, згради, дворишту и сл.)*. Капија је, дакле, посебан тип врата, она су обавезно на улазу, и то на улазу неке веће грађевине, већег простора; уп. односе *капија дворишта — врата куће, или капија зграде — врата стана*.

17. И у енглеском језику полисемантичка структура лексеме *врата* (door) формирала се као и у нашем језику. И у енглеском, осим ако није наглашено супротно, врата су увек отворена. Онај који стоји на вратима нечега има слободан пролаз: *at death's door* (на вратима смрти) значи *на самрти*. Ово значење слободног пролаза још је изразитије у значењу *средство постизања*: *a door to success — средство које води успеху*. За разлику од лексеме *врата*, за која се у развоју полисемантичке структуре подразумева да су отвор, пролаз, *капија* (gate) у енглеском језику може бити и сметња. Једна од секундарних семантичких реализација је *брана*. *Капија* (на универзитетима Оксфорд и Кембриџ) може значити *забрани* (или *забрањивати*) *излазак после одређеног времена, ограничити (или ограничавати) слободу изласка*.

У нашем језику, као и у руском (ворота), *капија* је ипак увек само улаз и слободан пролаз. Она то може означавати и у енглеском. *Капија* је *пут, улаз, приступ, пролаз*. У енглеском језику секундарне семантичке реализације ове лексеме могуће је добијати и метонимијом, а не само метафором као у нашем језику. То показује већ наведено значење *капије* као забране изласка после одређеног времена, али и секундарна семантичка реализација, по којој је *капија број гледалаца који прође кроз вратнице игралишта, рвалишта, тркалишта итд. плативши карту једнога дана*.

18. ПРАГ. Примарно значење ове лексеме је *греда (од дрвета, камена или метала) која лежи с доње стране врата између доворотника*. Две семантичке карактеристике ове лексеме су од значаја за формирање њене полисемантичке структуре — облик прага у виду греде и његова могућа позиција испред улазних кућних врата. Када се *стеновит попречан*

набор у речном кориту преко којег речна вода пада у slapовима, или подморски гребен или живи камен у земљи назове **п р а г о м**, онда се "заборављају" све њихове остале особине, а наглашава се облик који је сличан облику прага. Као што је праг у облику греде, истурен у односу на остали део пода, тако и набор у речном кориту, гребен под морем и камен под земљом представљају истурење у односу на остали равни део речног корита, мора или земље.

Осим облика, важна је и позиција прага — он је на улазу у кућу или на улазу у собу. Он се налази испод врата, тако да са њима има исти положај — на граници је између два одвојена простора. Због тога срећемо готово исти модел у семантичком ширењу као и код лексеме **в р а т а**. Зато што је на улазу у кућу, зато што је њен део, **п р е ћ и п р а г** значи и *ући у кућу*, па је **п р а г** употребом синегдохе исто што и *кућа, дом*.

Из истих разлога, последњи корак у напуштању куће је прелазак преко прага. **П р е ћ и п р е к о п р а г а** значи *напустити кућу*, а пошто полисемантичка структура куће допушта да она може бити *домовина*, **п р е ћ и п р а г** може значити *напустити домовину*. У случајевима као што је: Не идите, браћо, од роднога прага, јер мученој земљи мучених треба! (Шантић), једначење **п р а г = д о м о в и н а**, вероватно је посредно изведено преко **к у ћ е**. Положај прага има утицај на ширење полисемантичке структуре ове лексеме и на апстрактном пољу. **П р а г** је *граница на којој се што испољава*: Те мале мане стоје испод прага уметничког ефекта. **П р а г** је и *време пред сам почетак неког догађаја или стања*: На прагу је хладна и мокра јесен (Лалић). Доживљавање просторних односа као временских честа је појава у језику. Простор и време имају много заједничких особина; обе ове категорије су фундаменталне у нашој оријентацији, обе су бесконачне, мерљиве и "потрошљиве". Све је ово много уочљивије у простору него у времену, а та опишљивост је разлог због кога често временске односе схватамо и о њима говоримо као о просторним.

19. За разлику од српскохрватског и руског језика, који се користе двема семантичким карактеристикама у развоју значења лексеме **п р а г**, енглески језик се користи само једном — позицијом прага. Отуда је *улаз, почетна тачка, почетак* једна од секундарних семантичких реализација: **П р а г а** (threshold): the threshold of life — праг (или почетак) живота, the threshold of an enterprise — почетак потхвата. Као и у нашем језику, у енглеском **п р а г** може бити *граница на којој се нешто испољава* (праг свести, нпр.).

20. Горње и доње површине куће: ПЛАФОН, ПОД, ПОДРУМ, ТАВАН.

Џорџ Лејкоф и Марк Џонсон у свом делу посвећеном метафорам¹⁴ истичу да оне имају основу у нашем физичком и културно-историјском развоју. Они дају неку врсту типологије метафора. Постоје персонификације, онтолошке, оријентационе и друге метафоре.

Оријентационе метафоре заснивају се на опозицијама горе-доле, унутра-напоље, испред-иза и сл. Те опозиције су физичке, али ипак варирају од културе до културе. Тако је у неким културама будућност испред, а у неким иза нас. Због тога, осим физичке базе, ове метафоре имају (као и све друге) и културно-историјску базу. Анализирајући горе-доле оријентацију, аутори примећују да је свесност, будно стање — горе, а несвесност — доле; здравље и живот су горе, болест и смрт су доле; имати контролу или моћ је горе, бити без ње је доле, много је горе, мало је доле, висок статус је горе, низак је доле, добро је горе, лоше је доле, рационално је горе, емоционално је доле, итд. Нпр.: *Расположење ми расте; Падам у депресију; Пао је у кому; Он је на врхунцу моћи; Његова моћ расте; Он је изнад ситуације; Сваке године расте број штампаних књига; Он не може да се уздигне изнад емоција.* Ових неколико примера потврђују нам да и у нашем језику важи оријентациони метафорички модел: добро и вредно је горе, лоше и безвредно је доле.

21. Овај модел није довољно искоришћен у полисемантичким структурама лексема са основним значењем куће и њених делова. Очекујемо од лексема *п о д р у м* и *т а в а н* да имају међу својим значењима и она у којима се огледају метафорички видови горе-доле оријентације. У РМС *т а в а н* је међутим, *просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија, поткровље.*

Иако је таван високо на кући, у нашем језику то је остало непримећено. Исто важи и за *т а в а н и ц у*. Поред тога што је *п о д р у м* *просторија испод приземља зграде која служи за спремање и чување животних намирница, особито вина, горива за ложионицу централног грејања и сл.*, у усамљеним случајевима *п о д р у м* је и скровито, дубоко, тајновито место као у овом Ујевићевом стиху: [Боја успомене] у подруму бића као жижак свјетлуца. Из овог и сличних (иначе врло ретких) примера ми и даље не добијамо допунску информацију о негативном вредновању тог подрума; нама је јасно да је *п о д р у м* *б и ћ а* негде дубоко у бићу, али у тој његовој неочигледности нема ничег лошег.

П л а ф о н пак није сувише сиромашан у смислу који истражујемо, јер он може бити и *највиша тачка, горња граница, врхунац*: Он диже

¹⁴ George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press, 1980.

плате преко свих плафона (Дав.). П о д је, међутим, доња површина просторије по којој се хода. Оно што је нашем језику било занимљиво јесте изглед пода, па је он у секундарној употреби *равна површина терена*. Језик је "заборавио" на позицију пода. За лоше у нашем језику постоји д н о, а п о д је занемарен.

И з а т е м е љ постоји нешто што је важније од његове ниске позиције. То је његова фундаменталност. На њега се кућа ослања. Због тога т е м е љ може бити исто што и *дом, кућа заједно са поседом, имање*. Његова важност се види и из других апстрактнијих секундарних семантичких реализација. Т е м е љ је *оно што је битно, важно у нечему, оно на чему се нешто заснива, основ; полазни, главни елемент нечега, принцип*: У браку мора бити темељ — трпеливост (Петр. В.). Т е м е љ је и *оно чиме је нешто омогућено, из чега нешто проистиче, предуслов*: Тиме је избегнуто најамништво, које је темељ производњи на западу (Марк. Св.). На крају, РМС издваја за темељ значење *разлог, оправдање*: Он пориче да има било каква темеља или излике за тужбу против њега (Креш.). Као што се кућа ослања на темељ, тако се и од тужбе у горњем примеру очекује да има неког основа. Осим тужбе и многе друге замисли и типови понашања морају бити на нечему утемељени: претпоставке, оправдања, сумње итд. Иако имамо јасну слику о томе да је темељ доле, на дну, очекивану негативну конотацију немамо. Напротив, из те доње позиције потиче његова стабилност, чиме се користе секундарна, метафором добијена, значења.

Група речи са основним значењем куће и њених делова не развија, дакле, метафоричка значења у вези са нашом горе-доле оријентацијом, иако је позиција елемената куће у нашој свести врло маркантна и увек присутна у дефинисању основних значења ових лексема. Не постоји ниједна лексичко-семантичка група која овај метафорички модел фаворизује у секундарним семантичким реализацијама. Иако су конотације за горе-доле оријентацију врло уочљиве у нашим сликама о свету, лексички оне нису богато потврђене међу именицама.

22. У енглеском језику опозициони однос п о д р у м — т а в а н није утицао на формирање метафоричких значења којима би у основи био подрум као најнижи и таван као највиши део куће. Као и у нашем језику, ове лексеме имају сиромашне семантичке структуре. Ови нивои су били значајни само као смештајни простор — п о д р у м (cellar) за вино, а т а в а н (garret) за собе. П л а ф о н (ceiling) и п о д (floor) богатије су лексеме. Полисемантичка структура лексеме под се у енглеском развија у два правца. На основу изгледа, све што представља равну

површину већих димензија може бити п о д: *равно дно брода, спрат, приземље, дворана*: floor of the house (скупштинска дворана), *дно* floor of the sea (морско дно). Оксфордски речник износи још једно значење које се више не заснива на изгледу, већ на позицији пода. П о д је *најнижи ниво* и најчешће се односи на плату или цену. П л а ф о н може бити *максимална висина на којој појединачни авион може летети*.¹⁵ Плафон је, шире, горњи лимит или ниво: wage ceiling (плафон плате).¹⁶

У енглеском језику полисемантичке структуре лексема п л а ф о н и п о д могу бити засноване и на њиховој позицији, али је оваква употреба ограничена само на одређене случајеве (нпр. на количину новца). Као у нашем језику, тако и у енглеском, т е м е љ (foundation) може бити: *основ, основица, подлога, база, начело, принцип, главни разлог*: foundation of society (темељ друштва).

У руском језику, само п л а ф о н (потолок) заснива своју значењску структуру на позицији, па може означавати горњу границу: Молодого човека и в кино тянет, и на вечеринку, и в театр и с девушкой поболтать. Себя помню, пять часов занятий в день — потолок! (Кочето, Журбины). Такође, п л а ф о н може бити *хоризонтални горњи део различитих предмета — аутомобила, машина* и сл.

23. КРОВ. К р о в је *покривач, горњи део (обично нагнут или састављен од нагнутих површина) куће, зграде, грађевине уопште, који служи као заштита од временских непогода и сл.* Једна од најочигледнијих функција куће је заштита од невремена и др. Део куће којим се то остварује јесте кров. Кров је због тога *симбол куће и оног што она значи за човека: дом, кућа; склониште, место где се неко може склонити, сместити; уточиште, прибежиште*: Ма шта се десило код мене ћеш увек наћи кров (Матк. 1,53). Модел синегдохе употребљен да би се к у ћ а назвала неким својим делом чест је у језику. К р о в, о ђ а к, в р а т а, о г њ и ш т е, п р а г могу означавати и кућу. Међутим, који ће се од ових елемената употребити, зависи од њихових функција и конотација које се уз њих везују. Када се кућа назове к р о в о м, онда тиме добијамо и додатну информацију да треба обратити пажњу на заштитничку функцију куће, а занемарити њене остале особине и функције. Језичка економија се постиже и стилским средствима. Употребом синегдохе горњи исказ је постао *језгровитији, "јачи" и краћи*. "Ма шта се десило код мене ћеш увек наћи кров" истовремено значи к у ћ у и з а ш т и т у. Било каква

¹⁵ ЕР 2

¹⁶ ЕР 2

прерада овог исказа не би могла бити довољно ефектна, ако желимо да задржимо све информације дате у њему.

Метафором *к р о в* постоје *оно што наткриљује неки простор, што се надноси над њим*. И у овом значењу се осећа да оно што наткриљује неки простор истовремено га и штити и држи на окупу све што је на том простору присутно: Лежећи... под кровом гранате букве, тананом фрулом пребираш милу сад пјесмицу шумску (Шен. А.5,345).

За развијање полисемантичке структуре лексеме *к р о в* од значаја је функција и положај крова. Он наткриљује и тиме штити. У нашем језику није важно нпр. то што је кров увек на самом врху нечега, његова највиша тачка.

За разлику од српскохрватског и руског језика, у енглеском је позиција крова значајна за развој полисемантичке структуре. То је најочигледније у апстрактној секундарној семантичкој реализацији по којој је *к р о в* (*roof*) *врхунац, тврдо непеце, шешир, лобања, свод* по функцији али су кровови, и по позицији.

24. ОГЊИШТЕ, ОЦАК. Основно значење лексеме *о г њ и ш т е* је *место у кући (старој сељачкој) где се ложи ватра, огањ*. Са синхроног становишта, секундарна семантичка реализација *родна кућа, родни, породични дом* (Ја сам била на његовој кули...пазила му ћецу и огњиште. Цар Е.) добивена је синегдохом. Огњиште може означавати кућу, на исти начин на који се ова фигуративна веза успоставља између неких других делова куће и саме куће. Вероватно би дијахроно испитивање наметнуло неки други закључак, али тај приступ не улази у оквире овог рада. Развијањем ове синегдохе, формирана је секундарна семантичка реализација *завичај, домовина, отаџбина*: Мало се јунака скупило да голему силу мацарску са свога огњишта потисне (Јакш. Ђ.). *О г њ и ш т е* као централно место у кући, место око кога се најинтезивније живи, метафором постаје и *жариште; место где се нешто гаји, негује*: Дворови њихови постадоше...огњишта умјетности и знаности (Баз.). Ова секундарна реализација развијена је и у руском језику (*очаг*), што потврђују примери: *очаг землетреса, очаг војни*. Као и у нашем језику тако и у енглеском и руском *о г њ и ш т е* може означавати и *родни дом, кућу*.

25. Примарна семантичка реализација лексеме *о ц а к* је *отвор у виду вертикално озиданог стуба или металне цеви изнад какве ватре, кроз који излази дим у ваздух*. У развоју полисемантичке структуре ове лексеме у српскохрватском језику учествовале су метонимија и синегдоха. *Кућа, дом* је значење добијено синегдохом: Отворе оцак путницима и не-

вољницима (Миљ.). Метонимијом преко овог значења и оцак развија значење *род, породица*: Сатрли /су/ оцак Бушатлића НП Вук.

У енглеском језику полисемантичка структура лексеме оцак (*chimney*) није се развијала ни метонимијом, ни синегдохом, већ метафором. Оцак може да означава *стакло за лампу*, ослањајући се на могућност димњака да усмерава проток дима.

26. АВЛИЈА, ДВОРИШТЕ. Као што ограда може да означава оно чиме се врши оградивање, али и оградени простор, тако и авлија може да означава *двориште*, али и *ограду, зид око куће*. Да си кулу дивно околио, /Околио мермерли авлијом (Вук. Пј., под околити). Ова логичка веза је заснована на томе што сваки ограничени простор представља целину са граничником.

Основна семантичка реализација лексеме *двориште* је *ограђен простор око куће и њених споредних зграда*. Секундарне семантичке реализације остварују се метафором и метонимијом. Метонимијом *двор* и *иште* може значити *они који живе у истом дворишту*. Шта то би? и неколико дворишта скупи се у гомилу (Ков. Д. 1,43). Метафором је добијено значење *предворје, део унутрашњег уха испред полукружних каналића и пужа*.

27. ЗАКЉУЧАК. При поређењу полисемантичких структура лексема са основним значењем куће и њених делова у српскохрватском, енглеском и руском језику уочава се велика сличност у путевима семантичког распрострањања ових лексема. Запажа се сличност у избору семантичких карактеристика које служе као асоцијативни извор за повезивање са другим семантичким садржајима, као и сродности у начину на који се асоцијације шире. Изглед и функција предмета су асоцијативни извори. Постоји разлика између полисемантичких структура или њихових делова које се ослањају на изглед и оних које се ослањају на функцију (уп. однос кућа : зид). Функција је увек много сложенија. Из једне функције следе друге. Због сложености овакав образац не може дати превише резултата. Ово пре свега зато што сложенији, мање експлицитан принцип истовремено је и суженији, суптилнији, усмеренији, те има мање појава које се могу таквим принципима повезивати. Друго, сложенији образац је апстрактнији и захтева већу ангажованост и оног који кодира и оног који декодира одређено значење. Повезивање би често могло изазвати комуникативне проблеме када би било сувише предмета и појава повезаних у једну структуру, названих једним именом по неком сложенијем принципу.

Семантичке црте које се тичу изгледа објекта једноставнији су, очи-

гледнији принцип. Уочљивост принципа омогућава несметано ширење нових значења и њихову практичну неизбрживост.

Од семантичких црта употребљених као карактеристике којима лексема иступа у процесу повезивања зависиће и избор појма са којим се то повезивање врши. Ако се семантичка црта тиче изгледа, резултат је конкретан предмет. Ако се семантичка црта тиче функције, резултати могу бити конкретни и апстрактни (уп. прозор и темељ). Апстрактне реализације најчешће следе из конкретних.

Постоји још један, трећи начин за образовање полисемантичких структура. Он представља симбиозу ова поменута два. Често из изгледа појма следи његова функција. У тим случајевима изглед и функција заједно учествују као путеви за образовање секундарних семантичких реализација (тога има код речи з и д).

Различите лексеме развијају своје полисемантичке структуре ослањајући се на различите нивое општости сема. Када се анализирају различите полисемантичке структуре једног језика и када се при томе уочи да је нпр. лексема з и д развила своју полисемантичку структуру ослањајући се на своје категоријално-лексичке семе, на вертикалност и преграђивање које се из вертикалности подразумева, а нпр. лексема к у ћ а ослањајући се на мање општој, диференцијалној семи — да служи за пребивање, становање, у тим случајевима се може претпоставити да се избор релевантних сема за развој полисемантичких конструкција одвијао случајно. Када се, међутим, упореде полисемантичке структуре једне лексеме у више различитих језика и када се установе исти обрасци, постаје јасно да та универзалност не може бити случајна.

Тешко је објаснити ову универзалност, и могу се навести само неки врло уопштени разлози. Без обзира на бројне културно-историјске и социјалне разлике међу говорницима ова три језика, њих, ипак, повезује припадност заједничкој европској цивилизацији. Заједничко искуство намеће и заједничке црте понашања и мишљења што се одражава на језик. Такође, живот у заједници изазвао је честе контакте међу говорницима: упознавањем страних речи усваја се и целокупно семантичко богатство речи, а затим се преносе обрасци усвојени из једног језика у други.

Колико су путеви семантичког ширења релативни и како је све могло да напредује неким другим путем, постаје јасно када се наиђе на размимоилажење у језицима. У руском и српскохрватском језику лексема п р а г своја значења шири ослањајући се и на изглед, и на позицију. У енглеском језику на изглед се није обраћала пажња, већ само на позицију, и то на идентичан начин као у руском и српскохрватском језику.

Лексема *к р о в* се у формирању полисемантичке структуре у руском и српскохрватском језику првенствено ослањала на способност наткриљивања, а у енглеском језику је, осим ове функције, важан и положај крова, тако да он може значити и врхунац, што се у руском и српскохрватском не догађа. У семантичком потенцијалу лексеме *к р о в* латентно постоји и ова семантичка могућност. Међутим, она је само у енглеском језику остварена. Ипак, то што ово значење латентно постоји значи могућност да се оно побуди контекстом. Одговарајући контекст ублажава или неутралише све примере који показују разлике у семантичком ширењу лексема у различитим језицима. Због тога је тешко навести сва значења једне лексеме. Потенцијалне семе увек спречавају ваљано обављање овог посла, а оне су најчешће неизбројиве. "То узајамно 'зрачење' изазива некад веће некад мање промјене значења једне ријечи у сваком новом контексту. У синтагми 'чопор људи', на примјер, не само да су људи постали помало вуци, него је и чопор постао мало људскији. Ова дијалектика семантичког 'зрачења' наводи неке лингвисте на тврдњу да једна ријеч има онолико посебних значења колико и могућих колокација са другим ријечима једног језика."¹⁷

Сва ова значења не може навести ни један речник без обзира на квалитет, мада може идентификовати она која су се изразитије лексикализовала; а то чини релативним процењивање сличности и разлика семантичког потенцијала лексема које припадају лексичким фондовима различитих језика.

S u m m a r y

Rajna Marković

SEMANTIC RAMIFICATION IN WORDS DESIGNATING HOUSE AND ITS PARTS

The author gives an analysis and a comparison of polysemantic structure of lexemes with primary meaning "house" and its parts in Serbocroatian, English and Russian languages. Conclusions are made about some similarities and differences in metaphoric and metonymic processes these lexemes have undergone in the three languages.

¹⁷ Мидхат Риђановић, *Језик и његова структура*, Сарајево 1988, 316.